

спасеними шляхами вів свою отару... В однім пізнім листі до Павлика він пише, що мабуть його політична діяльність була помилкова, хибна й непотрібна. Один з його вірних прихильників К. Гронковський у своїй передмові до драгоманівської біографії Бакуніна (Казань, 1905) пише: „свої лекції про розвиток англійського парламентаризму (незадовго перед смертю) Драгоманів закінчив такими словами: „Панове! Китайці і слов'янські народи численні, але майбутнє належить англійцям, бо воно залежить від вдачі народа“. І при цьому очі його наповнилися слізьми“.

Пізні, даремні жалі, Михайле Петровичу! „Чудацькі думки“ й інші безсмертні і так високо, нажаль, цінені твори невтомного борця проти українського націоналізму і проповідника беззаганної адорації Маніловщини й Обломовщини, позбавили українську провідну верству решток волі і сили вдачі.

Гордій Явір

З німецьких вражінь

(Репортаж з Німеччини).

I.

Серпень 1932-го року. Гітлер на Данте-Стадіоні в Мінхені має виголосити передвиборчу промову. Лавами суне люд. Уніформовані націоналісти на мотоциклах і в автах. Яскраве сонце розливає золото на брук і дахи. Промова почнеться бодай чи не о 9-ій, але йдеш о 4 й, щоб завчасно зайняти місце. Великий Данте-Стадіон, що вміщає 60.000, має святочний вигляд. Червоні прапори з чорною свастикою в білому колі, висають з бильців, мають у млявому вітрі. Кожний має в руці маленький паперовий прапорець, яким помахує у такт музики, що час від часу грає якогось марша. Під його ритм проходять стрункі ряди у брунатних одягах. Муштра у них військова. Серед них й старі сивобороді, й молоді, що підборіддя їм ледві вкрилося пухом. Сонце вже на вечірньому прузі, а рядам усе ще кінця немає. Поволі западає ніч. І тоді, під покривалом теплої зоряної темряви, розгортається цікаве видовище. Навколо величезного амфітеатру спалахують велитенські смолоскипи. Вони займаються і над удекорованою брамою, що розмикає коло арени, і тою брамою вливаються нові нескінчені брунатні лави з запаленими смолоскипами в руках. Ціле море, рухливе море вогнів серед оксамитної темряви. Минаючи трибуну, з якої промовиди має промовляти, кожний на знак привітання високо здіймає правицю.

Звичайно сам Гітлер приймає параду, але його ще нема. Літак його ще десь у дорозі. Коливається палохотливе море вогнів, оточене колом інших вогнів, нерухомих.

В кожному гучному кроці почуваться уперта сила й готовість умерти за свого вождя. Нарешті з трибуни хтось проголошує, що за пів години має прибути Führer. У відповідь — радісні вигуки. Раптом повітря розтинає частий бій бубнів, що вливає в серця тривогу. Так само раптово він уривається, і тоді западає тиша, напружене чекання, ще тривожніше; немов чуєш калатання власного серця. Кілька разів вибухає отой частий бій бубнів, знову знечевя уриваючись. І ось підчас одної перерви високо з неба до чуйного вуха долітає туркіт мотору.

Гітлер! Єдиний порив зриває у гору десятки тисяч рук. Нестямні крики „Heil!“ сповняють нічне повітря. Натовп шаліє. Тричі літак ширяючи над юрбою, пропливає навколо, а тоді повільно зникає з очей. Шемрання натовпу не вчує; гуде мов стрівожений рій бджіл, аж враз гучномовець кидає звістку: „Der Führer ist gelandet!“ Знова крики, а хвилину за десять з трибуни лунуть над натовпом перші слова провидиря...

З дивним почуттям вертався я тої зоряної ночі полями до дому. Уривки чужих фраз ще гули мені у вухах. В очах ще блимали вогні смолоскипів. Я немовби пірнув кудись у п'ятьмю давніх віків, чув залізний крок легіонів, бачив феєричне видовище римських часів. Виступ з промовою і парадом улаштовано з величезною помпою, в ряках народнього свята. Психіка маси поражена пишнobarвним видовищем, якого ще ніколи їй не доводилося бачити.

Згадувались Гітлерові слова: „Соромно нам тільки, що маємо таких нікчемних ворогів. Якщо колись історія згадає за них, то лише тому, що мали вони честь бути нашими ворогами“. Велика самопевність потрібна, щоб так казати і ще більша віра в свою справу. Чиж не казав він, що рухом, який колись налічував 7 осіб, а тепер 13 мільонів, кермує сама доля? Непоборна в стремлінні до своєї мети.

II.

4 березня 1933 року. Передвиборча промова в Кенігсберзі. Гітлер — вже не прозодир опозиції, а канцлер німецької держави — промовлятиме перед усією Німеччиною. Тепер в його розпорядженні потужний засіб — радіо, — раніше неприступний. Столиця східньої Пруссії улаштувала нечуване прийняття. 500 процесій із смолоскипами пересуваються з різних кінців міста; над обрієм полумені є заграва ватр, запалених на горах і всі церковні дзвони гудуть. Ніколи жадне місто так не вітало жадного Гогенцолерна. Хвилину десять марно намагаються втишити 30.000-ий натовп, коли провидир з'являється на трибуні.

Канцлер прохає у народу чотири роки на відбудову того, що зруйновано за чотирнацять. В кінцевих словах накреслена мета: „створити з Німеччини царство чести,

сили і слави". По всій країні, у селах, у кожному місті на площах і майданах незліченні натовпи перед гучномовцями слухають. Канцлер скінчив говорити, і знов гудуть дзвони церков немов перед Великоднем. У кожному кутку Німеччини чути відгомін кенігсберських дзвонів. Займається в серцях віра, що починається нова доба, великої історичної ваги; що простяглися нові шляхи в майбутнє...

III.

1 травня 1933 року. Гітлер промовляє у Берліні на величезному полі Темпельгофу, де зібралося до півтора міліона люду. Але на Theresienwiese, на великому лузі перед стрункою грецькою кольонадою Ruhmeshalle, „храму слави“, що височіє над рівниною, кожне слово чути так виразно, що віри не йметься, що голос цей долітає з далекої північної столиці. Перед сліпучим світлом залитих кольон, які в ночі видаються ще білішими, багряніють і золотіють блискучими шпильми прапори. Спокійно палають неминучі смолоскипи, і темно бовваніє перед „храмом“ на осяйному тлі велитенська статуя Баварії, що лівицею високо піднесла вінок, а правицею стримує бронзового льва.

Канцлер бажає, щоб 1 травня, яке досі було днем розбрату й клясової ворожнечі, стало святом братерського єднання всіх верств німецької людности, що підуть шляхом спільної праці. Він говорить про звільнення творчої ініціативи від впливів арифметичної більшости, яка рівняє та нівелює все. Він намічає також реальні завдання, щоби полегчити безробіття. Тим разом він говорив про нові шляхи, про те, що „не в парламентах, а в безсмертному камені і бронзі увічніює себе нарід“.

IV.

3. вересня. Останній день партійного зїзду в Ніренберзі. В усі міста радіо передає кінцеву промову канцлера. Вечоріє. На Königsplatz і серед високих кольонад давно чекає юрба. Чути оплески. Слова Гітлера, що тільки еліта покликана кермувати державою, немов спростовують Ленінове твердження, що це мовляв, штука, яку, повинна знати кожна куховарка. Канцлер дякує суворій долі, що допомогла йому таку еліту скласти, бо завдяки боротьбі відбувся процес природнього добору, і відсахнулись від партії елементи непевні і кволі: „кожний відгукається на тон, на який настроєно його єство. Пропагуйте зиск — і створиться рух, до якого пристануть усі егоїсти. Проповідуйте підлу покору, і прийдуть до вас усі, що охочі коритися. Підносіть на височінь ідеалу злодійство, грабунок і пљондровання, і підземний світ зорганізується у ферайни... Але вимагайте жертви і сміливости, відваги й вірности, віри й ге-

роїзму, — і відгукнеться та частина людности, якій ці чесноти властиві“.

Цьому ядру, яке формувалося в жорстокій борні, німецький нарід доручив свою долю. Але найвірніший, найзвзятіший з усіх певно сам вожд, який казав: „Коли всі відсахнуться, я сам залишуся боронити прапора“.

V.

Яке інше місто, як не Мінхен, могло так надатися до того, щоб стати колискою й ареною величезного національного руху?

Немовби сама природа призначила його до цього, і сама доля немов керувала рукою будівничого. Величезні луки, що розкинулися навколо міста, вміщають безмірні натовпи, біля кольонади Ruhmeshalle з бронзовою Баварією, становлять пишну декорацію у феєричному освітленні; а Königsplatz у самому серці Мінхену — справжня площа давньої Еллади, з трьох боків оточена трьома кольонадами у стилі йонійському, дорійському і коринтському, з обеліском у перспективі — це з усіх боків замкнений храм з зорямним небом замість склепіння. На цій площі не раз відбувалися віча протягом останнього півріччя. Тут промовець нагадував громадянам, що вони стоять серед священних кольон і закликав їх зробитися гідними предків, що спорудили цей храм.

Згадуються колишні слова Гітлера, як він сумував, що має ворогів не сильних, а нездар, і муситься признати, що мав він рацію. Ледві півроку минуло, а вже ніхто їх імен не згадує, в непамять вони відійшли. Популярність Führer'a серед народніх мас перейшла за межі того, що можна собі уявити. Чимало прихильників навіть з ворожого табору здобуло йому те, що зрікся він канцлерської платні. Суворе спартанське життя Führer'a зберігає його фізичну і духовну енергію.

Перед його простенькою вільєю в Берхтесгадені неділями товчється натовп, прагнучи хочаби здалека побачити вождя. Важко булоб знайти місце краще, ніж ота гора з деревляним будинком, що з його веранди перед глядачем розгортається величчя й неосяжна панорама баварських Альп. Є де відпочити в короткій перерві між двома повітряними мандрівками, бо літак ще й досі що два-три дні переносить канцлера з одного кінця Німеччини в другий, як у ті часи, коли він — невгамовний агітатор опозиції — встигав бути скрізь, де треба було мобілізувати маси.

Дівчинка намагається протиснутися крізь кордон сторожі, щоб передати квіти канцлерові, але її не пускають. Заборонено також кидати квіти до авта. Дівчинка з плачем шпурляє їх у канаву... Фанатичний ентузіязм натовпу того дня дійшов до того, що деякі спритярі, накопавши нашвид-

ку землі з того місця, що його топтали Гітлерові підосви, тутже продавали її.

Нехай в цих випадках багато кумедного, але вони свідчать, про фанатичну віру в ту одну людину, яка охопила всі верстви німецької людности, створивши з неї монолітну масу. Ті, що закордоном читають про „звірства націоналістів“, про „знуцання над народом“, про „утиски жидів“, неспроможні уявити собі картини справжньої німецької дійсности.

Суворої, фанатичної, нової, сильної, вагітної великим майбутнім. Обсервуємо пробудження поневіреного народу, який завдав смертельний удар комунізму в Європі, який хоче жити не під диктат московського чи паризького інтернаціоналу, лише — для себе.

Мих. Озерський

Записки на маргінесах

Кромвель казав, що найкращим послом є воєнний корабель.

У нас, виїмково, до цього вживали хліба й солі...

—:—

Тим, що захоплені „масами“ і поза ними не хочуть нічого бачити, не шкодилоб пригадати слова Гете:

„Нема нічого противнішого, як більшість; вона складається із небагатьох сильніших чоловіків, з лайдаків, що до всього пристосовуються, із слабих, що асимілюються і врешті з маси, що завсіди збігається, не знаючи в найменшій мірі, про що йде“.

—:—

Вже Ів. Франко висмівав Головацького за його „Гнилий захід“.

Ой, граждане, висьте западом раженні,
Покайтеся, бо з западом паде ваш ум!...

Нинішні Головацькі теж бороняться від западу і воліють вже бути „раженні“ Москвою.

—:—

Закидують „шовіністам“ італійським або німецьким нагальність поступування.

Але хто, забираючись сушити багно, питається жаб про позволення.

—:—

Монтескіє: „Найжахливіша тиранія є та, що виступає під видом оборони права і під стягом справедливости“.

Або, по нашому: Борони нас, Боже, від приятелів, — від ворогів самі оборонимося.

—:—

Чи ви не звертали уваги на те, що вся без виїмку